

בסוד הקרי והכתיב

דביר רז

- א. הקדמה
- ב. מהם הקרי והכתיב
- ג. המקור בכתובים ובגמרא
- ד. השיטות הטכניות - הסטוריות
- ה. השאלה האמונית
- ו. שיטות הביניים
- ז. השיטות הפנימיות
- ח. השורש העליון
- ט. לעתיד לבא
- י. סוף דבר

א. הקדמה

פשוט, רמז, דרש וסוד, אלו הן ארבעת הדרגות הקיימות בפירוש והבנת התורה כפי שלימדונו חז"ל. אולם מהי דרגתם של גופי התורה המרכיבים את האותיות למילים ואת המילים לפסוקים ופרשיות? האם יש משמעות לצורת האותיות, לניקוד, לטעמים, לפרשיות הפתוחות והסתומות?

עניינו של מאמר זה הוא להאיר את נושא הקרי והכתיב שאנו נוטים בד"כ להתעלם ממנו, אולי מחוסר הבנת משמעותו, או אולי מההתייחסות הפרשנית המינימלית אליו אצל מפרשי התנ"ך הידועים.

נושא הקרי והכתיב הינו נושא מורכב בעל הבטים רעיוניים והלכתיים¹ ונכתבו עליו הסברים רבים, אך ככלל אפשר לזהות שני כיווני מחשבה מרכזיים כשבתוכם ישנה הסתעפות רבה. כיוון אחד הוא היסטורי ואף אולי 'מחקרי', של התפתחות והשתנות

* תודה לרב יעקב ידיד ולרב יוסי שטרן שהאירו והעירו.

1 עיין ברמב"ם הל' ס"ת ז, יא, שו"ת הרשב"א ח"ז שסא, ב"י ושו"ע או"ח קמא, ח ומשנ"ב שם, ושם ס' קמג משנ"ב ס"ק כה.

התורה שבכתב בצורה זו או אחרת. הכיוון השני, שסותר ושולל את הראשון מוביל אותנו בחלקו האחד לנגיעה בסתרי תורה ובחלקו האחר אף לעיסוק בהם.

מאמר זה ינסה לסקור ולהקיף את השיטות המרכזיות מהגמרא ועד לאחרונים המסבירות את ענין הקרי והכתיב בצורה כוללת, ומפאת קוצר היריעה לא יעסוק המאמר בהדגמה של הסבר מילים מסוימות שהנן קרי וכתיב לאור השיטות השונות.

כמו כן ישנם נושאים הקשורים בקשר הדוק לנושא זה שבאופן טבעי היו צריכים להיות נידונים ביחד, אך מכיוון שע"פ חלק מהשיטות נושאנו מוצא לו מקום מיוחד להתגדר בו, ובגלל שאי אפשר להאריך יתר על המידה נושאים אלו לא ידונו במאמר אלא רק יוזכרו כבדרך אגב.

מתוך סקירת הנושא עולה בצורה מדהימה היכולת של חכמי ישראל שבכל הדורות לחשוף בפנינו את שבעים פניה של התורה, המתגלים לא רק בפרשנות הכתובים אלא גם בגופי תורה שבכתב ובעיקרי האמונה, במקומות שבמחשבה ראשונית לא תיתכן בהם מחלוקת.

ב. מהם הקרי והכתיב?

תחילה יש להבין מהו פשר המושג 'קרי וכתיב' ומהן המילים המוגדרות כקרי וכתיב. את רוב המילים שבתנ"ך אנו קוראים כמו שהן כתובות, וכותבים כמו שהן נקראות, כלומר הראיה והשמיעה שלהן שוות. אך יש מילים שהכתיבה והקריאה שלהן שונות - הראיה אחת והשמיעה אחרת, ואז מופיעות שתי מילים כשאחת מהן מופיעה כחלק מהפסוק (עם הניקוד של הקרי או בלי ניקוד - תלוי בדפוס) והיא הכתיב, ואחת מהן מופיעה בסוגריים או בצידי הדף והיא הקרי, ואותן ניתן לסווג למספר סוגים²:

1. מילה כתובה שאינה נקראת - 'כתיב ולא קרי': "נא" (מל"ב ה, יח).
2. מילה שאינה כתובה ונקראת - 'קרי ולא כתיב': "פָּרַת" (שמ"ב ח, ג).
3. הכתיב מילה אחת והקרי מילה אחרת לגמרי: "ובעפלים" - 'ובִּטְחוּרִים' (דברים כח, כז. עיין מגילה כה ע"ב).

2 החלוקה ע"פ 'מסורת המסורת', לוחות שניות מאמר ראשון (עיין הערה 19), ושם הוסיף עוד סוג אחד שבו האות ה' עוברת מתחילת מילה בכתיב לסוף המילה הקודמת בקרי ולהפך, אבל מארבעת הדוגמאות שמביא, רק אחת ("שם הפלשתים" - 'שמה פלשתים' שמ"ב כא, יב) מתאימה לגירסא שלפנינו בתנ"ך קורן.

4. הכתיב מילה אחת והקרי שתי מילים ולהפך: "בגד" - 'בָּא גָד' (בראשית ל, יא), "מבן ימין" - 'מִבְּנֵימִין' (שמ"א ט, א).
5. בכתיב יש אות יתירה ובקרי היא אינה או שבכתיב חסרה אות ובקרי היא ישנה: "רגליו" - 'רַגְלוֹ' (תהילים קה, יח), "אין" - 'יֵאֵין' (איכה ה, ג).
6. בכתיב יש אות מסוימת ובקרי ישנה אות אחרת: "גיים" - 'גוֹיִם' (בראשית כה, כג), "באמרם" - 'בְּאִמְרָם' (אסתר ג, ד).
7. סדר האותיות במילה שונה בכתיב מהקרי: "הולך" - 'הֶלוֹךְ' (יהושע ו, יג).

ישנן עוד מילים שכתובות מלאות וחסרות כגון "מאום" וקוראים 'מום' (דניאל א, ד), "יראו" וקוראים 'ירו' (תהילים לד, י), "נער" וקוראים 'נערה' (בראשית כד, יד), והן לא נחשבות כקרי וכתיב מכיוון שלא כותבים אותן בצורה שונה בצד הדף. אמנם יש אשר כן החשיבו מילים אלו כקרי וכתיב מבחינה רעיונית אפילו שאינן כך מבחינה הגדרתית.

ג. המקור בכתובים ובגמרא

בספר נחמיה (פרק ח), לאחר שמסתימת בנית חומת ירושלים מתואר מעמד שמתרחש בראש השנה שבו מתאסף "כָּל הָעָם כְּאִישׁ אֶחָד" אל ירושלים והעם מבקש מעזרא הסופר "לְהֵבִיא אֶת סֵפֶר תּוֹרַת מֹשֶׁה", ואז עזרא קורא את התורה באוזני העם עד חצי היום כשהוא עומד "עַל מַגְדָּל עֵץ אֲשֶׁר עָשׂוּ לְדָבָר".

וכך מתואר המעמד:

וַיִּפְתַּח עֲזָרָא הַסֹּפֵר לְעֵינֵי כָל הָעָם כִּי מַעַל כָּל הָעָם הָיָה וַיִּכְפְּתוּהוּ עֲמָדוֹ כָּל הָעָם. וַיִּבְרַךְ עֲזָרָא אֶת ה' הָאֱלֹהִים הַגָּדוֹל וַיַּעֲנוּ כָל הָעָם אָמֵן אָמֵן כְּמַעַל יְדֵיהֶם וַיִּקְדּוּ וַיִּשְׁתַּחֲווּ לַה' אֲפִים אֲרָצָה. וַיִּשׁוּעַ וַיִּבְנֵי וַיִּשְׂרְכְּבֵה יָמִין עֲקוּב שְׁבִתִי הוֹדִיָּה מַעֲשֵׂיָה קְלִיטָא עֲזָרָה יוֹזְבֵד חֲנָן פְּלֵאָה וְהַלּוֹיִם מְבִינִים אֶת הָעָם לְתוֹרָה וְהָעָם עַל עֲמָדָם. וַיִּקְרְאוּ בְּסֵפֶר בְּתוֹרַת הָאֱלֹהִים מִפָּרֶשׁ וְשׁוּם שְׁכָל וַיִּבְיֵנוּ בְּמִקְרָא. (נחמיה ח, ה - ח)

לאחר סיום שלב בבנין החומרי של ירושלים במהלך החזרה מגלות בבל, מתוך התעוררות מסוימת העם רוצה להתוודע מחדש אל תורתו שהוזנחה בגלות, ולחדש את העיסוק בה. כפי שמתואר בהמשך, העם נעצב ומתאבל על מה ששמע, מפני שנוכח לדעת שאינם מקיים את דברי התורה, והוא אף 'מגלה' ע"פ פשט הדברים, את מצות חג

הסוכות. במצב ירוד זה של העם, שחלק גדול מהעם אפילו "אינם מכירים לדבר יהודית" (שם יג, כד) עזרא צריך לדבר ב'שפת העם' וברמה המתאימה לו ע"מ שהוא יבין את דברי התורה.

הגמרא בירושלמי שופכת קצת אור על מה שעשה עזרא באותו מעמד:

ר' זעירה בשם רב חננאל: 'ויקראו בספר תורת ה' - זה המקרא, 'מפורש' - זה תרגום, 'ושום שכל' - אלו הטעמים, 'ויבינו במקרא' - זה המסורת, ויש אומרים אלו ההכרעים, ויש אומרים אלו ראשי פסוקים. (מגילה ד, א כח ע"ב)

בבבלי מובאים הדברים בצורה קצת שונה:

א"ר איקא בר אבין אמר רב חננאל אמר רב: מאי דכתיב "ויקראו בספר תורת האלקים מפורש ושום שכל ויבינו במקרא"? 'ויקראו בספר תורת האלקים' - זה מקרא, 'מפורש' - זה תרגום, 'ושום שכל' - אלו הפסוקים, 'ויבינו במקרא' - זה פיסוק טעמים, ואמרי לה אלו המסורות. (נדרים לז ע"ב)

הגמרא מתארת לנו מה עשה עזרא כדי שהעם יבין את דברי התורה, אך לא ברור חד משמעית האם באותו מעמד עזרא חידש והמציא את התוספות הללו על התורה, או שהוא רק הקריא לעם את הדברים שהיו קיימים מזמן משה רבנו.

מיד אח"כ ממשיכה הגמרא:

אמר רבי יצחק: מקרא סופרים ועיטור סופרים וקריין ולא כתיבן וכתבן ולא קריין - הלכה למשה מסיני... קריין ולא כתיבן: 'פרת' ד'בלכתו' (שמ"ב ח, ג), 'איש' ד'כאשר ישאל איש בדבר האלקים' (שם טז, כג), 'באים' ד'נבנתה' (ירמיה לא, לז), 'לה' ד'פליטה' (שם נ, כט), 'את' ד'הגד הוגד', 'אלי' ד'הגורן' (רות ג, ד), 'אלי' ד'השעורים' (רות ג, יז), הלין קריין ולא כתבן. וכתבן ולא קריין: 'נא' ד'יסלח' (מל"ב ה, יח), 'זאת' ד'המצוה', 'ידרוך' ד'הדורך' (ירמיה

3 בהגהות הגר"א מחק זה, ובספרינו אינו.

4 במסורת הש"ס מצוין המקור 'דברים ו' אבל ברש"י שולח לירמיה ובר"ן ובהגהות הגר"א ובהגהות מהר"י לנדא מתקנים ל"את דהנפש" (ירמיה לח, טז), וגם בספרים שלנו לא נמצא כך בדברים ו. ועוד ראייה מסדר הפסוקים שהביאה הגמרא שהם לפי סדר המקרא, ולכן מוכח שזו טעות שכן ספר דברים הוא לפני ספר מלכים.

נא, ג), 'תמש' ד'פאת נגב' (יחזקאל מח, טז), 'אם' ד'כי גואל' (רות ג, יב),
הלין כתבן ולא קריין. (שם)

לדעת רבי יצחק דברים אלו הם הלכה למשה מסיני, כלומר דברים שאין נותנים בהם טעם⁵, ולכן נוסף לשאול האם בא רבי יצחק לחלוק על רב או שהוא מסכים איתו ומוסיף עליו, או שאינם מדברים כלל על אותם דברים. נברר את השיטות השונות ונחזור לגמרא בהמשך ע"מ לענות על שאלות אלו, ונראה כיצד אפשר להבין את הגמרא בפנים שונות.

ד. השיטות הטכניות - הסטוריות

ראשיתה של גישה זו היא בדברי הרד"ק. בסוף הקדמתו לספר יהושע, לאחר שמסביר הרד"ק את מניעיו לכתיבת פירושו לנ"ך, הוא מתאר בקצרה מה יכלול חיבורו, וכך הוא כותב:

גם אכתוב טעם כתיב וקרי, וכתיב ולא קרי, וקרי ולא כתיב, כאשר אוכל לתת טעם לפניהם, כל אחד ואחד במקומו. ונראה כי המלות האלה נמצאו כן, לפי שבגלות ראשונה אבדו הספרים ונטלטלו, והחכמים יודעי התורה מתו, ואנשי כנסת הגדולה שהחזירו התורה ליושנה (ע' יומא סט ע"ב) מצאו מחלוקת בספרים, והלכו בהם אחר הרוב לפי דעתם, ובמקום שלא השיגה דעתם על הבירור כתבו האחד ולא נקדו, או כתבו מבחוץ ולא כתבו מבפנים, וכן כתבו בדרך אחד מבפנים ובדרך אחר מבחוץ⁶.

וביתר הרחבה אנו מוצאים דעה זו וגם את מקורה בחז"ל, בדברי המאירי:

וסיבת המחלוקת הנמצאים בין הספרים הוא, אמנם מה שהתחלנו לבאר שבזמן הגליות הראשונים אבדו הספרים ונטלטלו החכמים, והבקיאים במקראות ספו תמו ובהגיע תור אנשי כנסת הגדולה ואמץ השם את לבכם להחזיר התורה ליושנה מצאו מחלוקת בין הספרים והלכו בהם אחר הרוב

5 ע"פ רש"י בגיטין יד ע"א ד"ה 'כהלכתא'.

6 וכך כתב הרד"ק גם בפירושו לשמ"ב טו, כא ולמל"א יז, יד. אמנם ישנם פעמים מספר שהוא מביא

בפירושו גם את דרשות חז"ל על הקרי והכתיב - עיין למשל בפירושו ליהושע ג, ד. שמ"א ז, י. חגי

וכמו שאמרו רז"ל במס' סופרים פרק ו: "ג' ספרים נמצאו בעזרה' באחד מצאו כתוב 'מעון אלהי קדם' ובשנים מצאו כתוב 'מעונה אלהי קדם' קיימו השנים וביטלו את האחד, באחד מצאו כתוב 'וישלח את זאטוטי בני ישראל' ובשנים 'את בני ישראל' וקיימו הב' ובטלו את האחד", וכאשר לא נמצא רוב לדון אחריו קיימו את שנראה להם לקיים לפי דעתם, וכאשר לא השיגה יד שיכלם כתבוהו בדרך אחד וקראוהו בדרך אחרת וכתבו הכתוב בפנים והקרי בחוץ, ובמקומות שבמקרא הוסיפו קרי ולא כתיב, וכתיב ולא קרי אלא ששני אלו אינן בתורת משה. (הקדמה לקרית ספר למאירי⁸)

וכך כתב גם ר' יצחק בן משה בספרו 'מעשה אפודי'⁹ לאחר שמסביר את ירידת הלשון העברית מגדולתה:

והנה הם גם כן באותו שבעים שנה של גלות בבל כבר התחיל להשיגם ההפסד והבלבול להתיאש האנשים מהם, ומפני שהרגיש בזה השלם ראש לסופרים עזרא הכהן הסופר, נער חצנו ושם כל מאמצי כוחו לתקן המעוות. וכן עשו כל הסופרים הבאים אחריו, ותקנו הספרים ההם בתכלית מה שאפשר עד שהיה זה סבת השארם שלמים במנות הפרשיות והפסוקים והתיבות והאותיות והמלא והחסר והזר והנוהג מנהג הלשון וזולת זה. ולזה נקראו סופרים ועשו בזה חבורים והם ספרי המסורה, ובמקומות אשר השיגם ההפסד והבלבול הניחו (נ"א עשו) הקרי והכתוב להיותו מספק במה שמצא. והנה נראה כי ההפסד הזה כבר התחיל גם בזמן הבית למעוט עיון והשגחת האנשים בהם. (מעשה אפוד פרק ז)

מספר שאלות ושאלות על שיטה זו:

1. האברבנאל בהקדמתו לירמיה אומר שלא תתכן דעתם שכן ספר תורה שחסרה בו אות אחת פסול וכ"ש בקרי וכתוב שהקרי מחסר כמה אותיות מהתורה וא"כ כל הספרים שלנו פסולים?

7 עיין בתורה שלמה לרב מ. כשר על פרשת משפטים, פרק כד אות כט שמביא שם גירסאות שבהם כתוב "מצא עזרא" או "נמצאו בימי עזרא" וא"כ בבירור מדובר על ימי עזרא.

8 עיין בחידושי המאירי לנדרים לו ע"ב.

9 המכונה פריפוט דוראן הלוי. הספר שנקרא גם 'אפודי' עוסק בלשון העברית, נכתב בקטלונדיה ה' קס"ג, נדפס בוויין ה' תרכ"ה.

2. ועוד הקשה שהרי ישעיה (נט, כא) ניבא ש"דברי אשר שמתי בפיך לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך אמר ה' מעתה ועד עולם" והכוונה שהתורה תהיה שגורה בפינו ולא יהיה לעולם ספק ופקפוק בלשונה?

3. ועוד הקשה שאם עזרא היה מסופק, מדוע אנו סומכים תמיד על הקרי, והניקוד בכתיב הוא תמיד לפי צורת הקרי¹⁰, כלומר שלדעת עזרא הקרי אמת, ואם כך למה לא שם את הקרי בפנים והכתיב בחוץ?

4. ועוד הקשה איך יכול להיות שבדרך מקרה נפלו ספקות במילים קבועות כגון עשרים ואחת פעמים שכתוב נער וקוראים נערה ורק פעם נוספת בתורה כתוב נערה מלא?

5. ועוד הקשה איך משתנות מילים שלמות כגון עפולים שקוראים טחורים, והרי לא יתכן שזה נגרם מטשטוש האותיות בספרים?

6. והקשה רבי אליהו בחור (בספרו 'מסורת המסורת' הקדמה שלישית¹¹), איך לדעתם יש קרי וכתיב בספרי הגולה (חגי, זכריה, מלאכי, דניאל, מגילת אסתר, עזרא ונחמיה ודברי הימים) הרי כותבי אלו ספרים היו מאנשי כנה"ג ואם היה ספק במה שכתבו היו יכולים לשאול אותם איך כתבו, ואין לומר שהספק התעורר לאחר פטירתם שהרי באותו זמן לא גלו ונטלטלו ולא אבדו להם הספרים שהרי זמן אנשי כנה"ג היה בערך ארבעים שנה בלבד (ע"פ סדר עולם והראב"ד)? ומחזק שאלה זו הרב א. קורמן (מבוא לתושב"כ ושבע"פ עמ' 40) שבספר עזרא עצמו יש אולי יותר קרי וכתיב מאשר בכל ספר אחר?

7. והקשה המהר"ל (תפארת ישראל פרק סו) שהרי דבריהם סותרים גמרא מפורשת (נדרים שם) ועוד שלשון הגמרא 'קריין ולא כתיבן וכתיבן ולא קריין' לא מיושב והיה צריך לקרוא למילים אלו 'מילים מסופקות'? (ואפשר להוסיף לשאלה זו מדוע

10 יש לעיין בשאלה זו מתי הומצא הניקוד, האם הוא הלכה למשה מסיני ונשאר בידינו כמו שניתן עד היום, או שנשכח ועזרא החזירו, או שהניקוד ניתן בסיני אך סימן וצורת הניקוד נקבע בדור מן הדורות, או שעזרא תיקנו כעין פירוש, או שהומצא רק לאחר חתימת הגמרא - עיין כחרי ג, לא-לב ובפירוש קול יהודה שם ג, לא. אברבנאל הקדמה לירמיה, שו"ת רדב"ז אלף סח, תפארת ישראל פרק סו, מסורת המסורת לר' אליהו בחור הקדמה שלישית, ובערוגת הבושם לר' שמואל ארקולטי פרק כו ששם סיכם את השיטות בנושא, ואכמ"ל.

11 נכתב ע"י ר' אליהו ב"ר אשר הלוי אשכנזי בחור המדקדק כנראה בשנת ה' רע"ה בווניציה, נדפס בשנת ה' רצ"ט בבאזיל ואח"כ בה' תקל"א בזולצבאך.

ישנם מילים שרק נכתבות ואחרות שרק נקראות והרי היה ראוי שתהיה להן צורה אחידה?)

לאור שאלות רבות אלו רבים הם הדוחים שיטה זו.

ר' יצחק אברבנאל, לאחר שדוחה שיטת הרד"ק אף הוא הולך בדרך זו שמקור הקרי והכתיב בעזרא הסופר אך דעתו שונה:

אבל אמיתת הענין אצלי הוא, שעזרא ואנשי כנה"ג מצאו ספרי התורה בשלמותם ותמותם כמו שנכתבו וקודם שהתעורר עזרא לעשות הנקוד והטעמים וסופי הפסוקים עיין במקרא, והדברים אשר נראו אליו זרים כפי טבע הלשון וכוונת הסיפור וחשב בעצמו שהיה זה לאחד מב' סיבות: (א) אם שכיוון הכותב בדברים הזרים ההם סוד מן הסודות מסתרי התורה כפי מעלת נבואתו ועומק חכמתו. ולכן לא מלאו ידו לגשת ידיו למחות דבר מספרי האלקים כי הבין בדעתו שבחכמה יתירה נכתבו כן ושלסיבה מן הסיבות נכתבו האותיות החסרות והמיותרות והלשונות הזרים ההם ולכן הניחם בכתב מבפנים כמו שנכתב, האמנם שם מבחוץ הקרי שהוא פירוש הכתוב הזר ההוא כפי טבע הלשון ופשיטות הענין ומזה המין תמצא כל הקרי וכתב שבתורה... ולכן כאשר אח"כ עשה הנקודות שענינם גם כן לפרש הכתוב, הסכימם עם הקרי שהוא אמיתת הענין ההוא.

(ב) גם אפשר שחשב עזרא שהיו בספרי הקודש תיבות ומילות שלא נכתבו כן בזרותם לסיבה מן הסיבות כי אם להיות האומר אותם בלתי מדקדק כראוי, אם בקיצור ידיעת הלשון (ה) עברית, ואם בקיצור ידיעת דקדוק הכתיבה בסידרה וישרה והיה זה מהנביא או המדבר ברוח הקודש כשגגה יוצאת מלפני השליט. ולכן הוצרך לפרש אמיתת המילה ההיא כפי הסיפור והוא ענין הקרי אשר שם מבחוץ, כי ירא הסופר לשלוח יד בדברי המדברים ברוח הקודש וכתבתם ועשה זה בעצמו, רצ' לומר לפרש התיבה והמילה ההיא ושמו מבחוץ להיותו פירוש שפירש הוא מעצמו ואין ספק שכך קיבלו מהנביאים וחכמי הדור שקדמוהו...¹². (אברבנאל, הקדמה לפירוש ספר ירמיה)

12 וכאן הולך ומוכיח מה שכתב בתחילה שירמיהו "להיותו נער כשהתחיל לנבא ולזה לא לימד בדקדוק הלשון ובסדר הכתיבה כראוי והנה יורה על זה הקרי וכתב ולא קרי וקרי ולא כתיב שתמצא בספרו יותר מבשאר הנביאים" ומונה כמות הקרי וכתב שבספרים ולפי זה מחליט מי מהנביאים

שאלתו על הרד"ק, מדוע אנו קוראים את הקרי נשאלת גם על הסברו, שהרי אם זה פירוש בלבד למה לנו לעזוב דברי אלקים חיים ולקרוא את פירושם? וגם עליו נשאלת השאלה איך סותר גמרא מפורשת?

על הסברו השני יצאו כנגדו המהר"ל (שם) שכתב ש"מדבר דברים כאלו שולח יד בנביאים, ודברו דברים אשר לא זכרם אדם מעולם שהנביאים לא ידעו לשון ואין להשיב על דברי בורות כאלו", והמעתיק¹³ למקראות גדולות (בהקדמתו לבראשית) שכתב:

תמהני עליו אם דבר כזה יצא מפי אדם דוגמתו ז"ל היעלה על הדעת כי הנביאים קצרה ידם בכל אלה, א"כ הוא ז"ל היה גדול מהם בדקדוק הלשון העברית וחיי ראשי כי לא אאמין דבר זה, ואם היה בשגגה כמו שכתב הוא ז"ל למה הנביא או המדבר ברוח הקודש לא תקנו האם השגגה נפלה בספר ירמיה פ"א פעמים ובספר שמואל שכתבו ירמיה כמו שהוכיח הוא ז"ל רבו בו הקרי והכתיב בכמו קל"ג כמו שמנה הוא ז"ל, היעלה על לב (ש)נביא שנאמר עליו "בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מבטן הקדשתיך נביא לגוים נתתיך" יפול בשגגות כאלה? סוף דבר נראה כאילו השר לא ראה הגמרא ואליבא דגמרא לא נהיר ולא צהיר מה דתירץ, ואולי כי השר רוח אחרת עמו ולא נעלם ממנו ח"ו הגמרא כי דרך בדרך הרב הגדול הרמב"ם ז"ל במורה הנבוכים להראות כחו כי זולת הגמרא יש דרך לתרץ.

המלבי"ם אף הוא יצא בתוקף כנגד דעת האברבנאל ושולל את היכולת שלנו לבקר את הנביאים המקבלים חזון מה' כאילו הם חכמים שבכח שכלם כתבו את הדברים:

איך יעלה כזאת על לב איש שלם בתורתו ובאמונתו לדמות את השפע האלקית הנבואית אשר ישפוך את רוחו על חוזיו ומלאכיו עת יגלה להם סודו וישלחם במלאכות ה', אל שפע השכל האנושי אשר הוא עלול לטעות

היתה לשונו נאה. עיין ש. ז. אריאל, מאיר נתיב - אנציקלופדיה להליכות ומנהגים בישראל, מסדה 1960, ערך 'מסורה' עמ' 284.

13 ר' יעקב בן חיים אבן אדוניהו נולד בטניס ה' ר"ל, עבר לוניציה שבאיטליה ועבד בבית הדפוס של דניאל בומברג, שם הדפיס את הש"ס, מקראות גדולות (בשנת ה' רפ"ד) ועוד ספרי ראשונים. על דמותו השנויה במחלוקת עיין פלטיאל בירנבוים, פליטת סופרים, הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים תשל"א, עמ' 47-54. ועיין לעומתו הרב משה צוריאלי, מסורת סייג לתורה, הוצאת יהדות התורה בני ברק ניסן תש"ס, עמ' 10-11.

וחסרונות מצד היותו כח חומרי מוגבל שוכן בית חומר אשר בעפר יסודו? מה לתבן את הבר?... ולא לבד שמשרשי הנבואה שהנביא השיג את דברי ה' על אמיתתם מבלי יצויר אצלו שום שגיאה או סכלות או ספק כלל, כי גם הלשון שבו דיבר מלאכת הנבואה אל העם, ויופי השיר והמליצה, וגם פרטי המילות שבהם כתב את הדברים על ספר, לא המציא משכלו וחכמתו, רק הושמו בפיו ובעטו ברוח ה' עליו, הוא שם דבריו על לשונו ויאמר כה תדבר וכה תכתוב בעט הקדש לא תגרע ולא תוסיף... ואמר 'מפיו יקרא אלי ואני כותב על הספר ובדיו', שירמיה קרא בפיו הדובר ברוח ה' עליו לפני ברוך את המילות אשר יכתוב, וברוך הגם שהיה סופר מהיר לא היה לו רשות להוסיף או לתקן אף אות אחת מדעתו. שאם תחשוב כי יצויר טעות ושגיאה אל הנביא בדבריו או בספרו, הלא אז יזיד איש ואיש להוסיף ולגרוע בכתבי הקדש כפי מה שידמה בעיניו לתקן המליצה ולישר עוות הלשון, ויהיו ספרי הקדש כעיר פרוצה אין חומה... (הקדמת המלבי"ם לפירוש ספר ירמיה)

דעה נוספת שטוענת שהקרי הוא יציר עטו של עזרא הסופר היא של רבי אליהו בחור בספרו 'מסורת המסורת'. לאחר שדוחה את שיטות הרד"ק והאברבנאל, הוא תמה על דברי ר' יצחק בגמרא שהקרי וכתוב הם הל"מ, שהרי כל הדוגמאות שמובאות בגמרא הם לא מן התורה אלא מן הנ"ך ואיך יתכן שניתנו למשה בסיני?¹⁴ ועוד שמה שכתב ר' יצחק מתייחס רק לשני סוגים של קרי וכתוב שהם המועטים שבשבעת סוגי הקרי וכתוב¹⁵ והמפרשים¹⁶ החליטו שכל סוגי הקרי וכתוב שבכל התנ"ך הם הלכה למשה מסיני?

14 ובהערות שם מתורץ ע"פ ויקרא רבה (כב, א), מגילה (יט ע"ב) וירושלמי פאה (ב, ד יג ע"א) שהראה הקב"ה למשה בסיני אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש ולזה רמז שהם הלכה למשה מסיני.

15 שאותם הוא מונה שם בלוחות שניות, מאמר ראשון, הובאו בתמצית בתחילת המאמר.

16 כך כתב גם הרמ"ע מפאנו בפשר דבר פרק נט: "ולא זכרו רז"ל כי אם קריין ולא כתיבין, וכתיבין ולא קריין ואולם הקרי והכתיב בכלל כי בכל מקום שנשתנה הקרי מהכתיב הנה הכתיב הוא כתיבין ולא קריין והקרי הוא קריין ולא כתיבין. דרך משל כתיב הנער וקרי הנערה הנה הנער כתיב ולא קרי והנערה קרי ולא כתיב וכל זה הלכה למשה מסיני" (מובא בשער המסרה על ספר בראשית, הרב יוסף קלמן מקארלין, וילנא ה' תר"ל, הקדמה שניה עמ' 6). ועיין בספר האשכול הל' סדר הסדרים של כל השנה. כ. ח"ב עמ' 62.

על דברי ר' יצחק שהמילים שרק נקראות והמילים שרק נכתבות הם הלכה למשה מסיני הוא כותב:

אך אם קבלה היא שאלה הם לבדם הלכה למשה מסיני אקבלם כי הם אמת ודבריהם אמת. ולולי זה הייתי אומר שלבד הקרי והכתיב שבתורה (ש) הם הלכה למשה מסיני, ואנשי כנה"ג שהם חגי זכריה מלאכי, דניאל חנניה מישאל ועזריה, עזרא נחמיה מרדכי זרובבל ועוד נלוו עליהם חכמים מהחרש והמסגר עד השלמת מאה ועשרים איש, כתבום ע"פ הקבלה שהיתה בידם, שמשה רבנו ע"ה לא קרא המילה ההיא ככתבה לסוד אחד מן הסודות הידוע להם. שמש"ה¹⁷ רבנו ע"ה מסר הסוד ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לנביאים וכו' וכתבוה בחוץ¹⁸ כקריאתה ועזרא היה הסופר¹⁹ וזהו מה שכתב הוא בתורת משה, וכן עשו גם כן בנביאים וכתובים בכל המלות שהיתה קבלה בידם מפי הנביאים וחכמי הדורות איש מפי איש שלא יהיו נקראים ככתיבתן. אבל בספרי הגולה לא היו צריכין לקבלה כי המחברים עצמן היו שם עמהם וכשמצאו מילה אחת שנראה להם שהיא זרה כפי כוונת הענין ופשט הכתוב

17 אולי צ"ל 'ומשה'.

18 הרמ"ע מפאנו כתב (שם, עיין הערה 15): "וגם בענין הקרי והכתיב נראה שהדבר כן הוא, משה רבינו ע"ה לא כתב בתורה הקדושה כי אם הכתיב לבד, וכאשר מסרה ליהושע היה קורא לפי הקרי והודיע לו סוד החילוף שביניהם. וממנו נעתק הדבר לאיש מפי איש... ואחריו (= אחרי עזרא) קמו בעלי המסורת דור אחר דור, ובדקו אחר כל השינויים והחילופים שמצאו בספרים ודקדקו בדקדוק גדול ובשקידה רבה אחרי כל תיבה ותיבה ואות ואות. וכפי הספרים הבדוקים שבימיהם הסירו כל שיבוש וכל שגיאה מהבלתי בדוקים... ומסרו סימנים על כל חסר ויתיר, וחילוף, וקרי וכתב, וכתבו את הסימנים הללו על גיליון ספרי היחידים או על קונטרס מיוחד כפי סדר האלפ"א בית"א, וזה המסורה הגיליונית והמסורה המערכתית. ועשו בזה סייג ושמירה נאמנה לתורתנו הקדושה עד שאי אפשר שתתנסח התורה בשום פנים אפילו כקוצו של יו"ד, כל ימי השמים על הארץ שמורה וערוכה היא בידינו ולא תשכח מפי זרענו". הרב שמואל אהרון רובין כתב: "ולדעתי רמזו חז"ל בזה בפסיקתא פ' וילך (לא מצאתי מקור זה - ד. ר.), "וידבר משה בעיני כל קהל ישראל כו', דברי תוכחות דיבר להם שני פעמים, חד לקריאה וחד לכתובה", והנה אם היה הפירוש חד לקריאה שיהיו קורין ד"ת וחד לכתובה שיכתוב לו כל אחד את התורה, היה לו להמדרש להקדים הכתיבה להקריאה, כי זו קודם, אך נראה דהכוונה היא על קרי וכתב, והיינו שהכתיבה מסר להם בתורה, כאשר יכתבו אותו בספר, אך הקרי מסר להם בע"פ, כיון שאינו נכתב, והיינו דלמדו זה מדכתיב וידבר משה באזני כל קהל ישראל, והיינו הקרי שמסר להם בע"פ, מפה לאוזן, והבן" (אם למקרא על קרי וכתב בתנ"ך, בני ברק תשל"ד).

19 כאן בא לתרץ שאלותיו ששאל במה נתייחד עזרא שנקרא 'סופר', ע"ש ז ע"א.

אמר להם המחבר הטעם למה כתב כן בזרותה, (ו) אז כתבו המילה בחוץ כקריאתה... והכלל כי אנשי כנסת הגדולה עשו הקרי שבתורה על פי הקבלה ממה רבנו ע"ה ושבנביאים וכתובים על פי הקבלה מנביאים וחכמי הדורות ושבספרי הגולה על פי המחברים עצמם ולא בעבור הספקות כאשר חשבו רבים. (מסורת המסורת, הקדמה שלישיית)

כלומר לשיטתו תפקידו של עזרא היה להעלות על הכתב את הקרי שנמסר במסורת מפי כותב הספר והוא היה פשט הדברים וצורת הקריאה הנכונה, והכתיב היה משמש רמז לסודות מסוימים.

נחזור לגמרא. שיטות אלו לכאורה סותרות את הגמרא בנדריים כפי ששאל המהר"ל (לעיל שאלה 7), אך אפשר להבין אותה בצורה נוספת. בהבנה הראשונית אין מחלוקת בין רב לרבי יצחק שכן הם לא מדברים על אותם הדברים, לענ"ד כך למשל הבין המהר"ל (תפארת ישראל פס"ו) שרבי יצחק מוסיף על דברי רב.

לעומת זאת ישנם המבינים שבגמרא ישנה מחלוקת, כך פירש ה'פני משה' את דברי הירושלמי (שהובאו לעיל) "אלו ההכרעים" - "הן הקרי ולא כתיב" ובמסורת המסורת (שם²⁰) כתב על דברי הבבלי "אלו המסורות" - "כגון קריין וכתבן" כלומר שיש מחלוקת בפירוש הפסוק, ולפי הסבר זה הרי שרבי יצחק בא לחלוק על הדעה השניה ולומר שהקרי והכתיב הם הל"מ ולא נכתבו ע"י עזרא (עיין תשובות הגאונים, הרכבי סימן ריז עמ' 103). אם כך יוצא שלדעות אלו יש מקור כבר בדברי הגמרא והם אינם סותרים גמרא מפורשת אלא הכריעו שלא כדעת רבי יצחק.

ה. השאלה האמונית

על שלושת שיטות אלו יש להקשות שאלה שאותה מזכיר האברבנאל לגבי דעת הרד"ק והמעשה אפוד, אולם היא נשאלת אף עליו. הרמב"ם מציב כאחד משלושה עשר עיקרי האמונה את האמונה ב"היות התורה מן השמים, והוא - שנאמין כי כל התורה

20 אמנם הוא מסביר שם שבאותו מעמד אותם אנשים המוזכרים בפסוק ז הם אלו שהקריאו לעם והם לא המציאו את הדברים הללו אלא בתחילה קראו את הפסוק בעברית ואח"כ בארמית והיו עושים הפסקות בפסוקים ע"פ הטעמים וסיומי הפסוקים קבלו במסורת ממה רבנו.

הזאת המצויה בידנו עתה, היא הנתונה ע"י משה רבנו ע"ה שהיא כולה מפי הגבורה" (הקדמה לפרק חלק, היסוד השמיני).

ואחריו כתב ר' יוסף אלבו:

התורה שהיא בידנו היום לפי משך הקבלה מאבות לבנים היא שניתנה למשה בסיני בלי שנוי כלל, וזה כי בזמן בית ראשון שהיו הכהנים ומורי התורה בבית המקדש והתורה מפורסמת בפי הכל א"א לה שתקבל שנוי, ואע"פ שהיו בהם מלכים עובדי ע"א כן ג"כ היו נמצאים עמהם נביאים כל אותם הימים עד החורבן ומזהירין את ישראל על שמירת התורה... וכשעלה עזרא מבבל לא עלו עמו אלא מתי מספר והגדולים שבישראל והחכמים והמיוחסים שבהם כולם נשארו בבבל... ואחר שנשארו שם כל הגדולים ויודעי התורה לא היה רשאי (עזרא) לשנות דבר בתורה כי לא תהיה תורתו מסכמת עם תורת כל הנשארים בבבל והנשארים בערי שומרון ובארץ אשור ובמקומות אחרים שלא הסכימו לעלות עמו... וכן אמרו 'למה נקרא שמם סופרים שהיו סופרים כל אותיות שבתורה' (קידושין ל ע"א) וזה לאות כי היא שמורה בידם כמו שנתנה למשה בלי שנוי, והראיה שהיא נמצאת היום ביד כל ישראל המפוזרים בכל העולם מקצה מזרח עד סוף המערב על נוסח אחד בלי שנוי... (ספר העקרים ג, כב)

על שיטות הרד"ק והאברבנאל כותב הרדב"ז:

כללא דמילתא שלא תאמין לדברי האומרים שנפל בלבול ושבוש בספרים אלא הכל נאמר הל"מ כאשר כתוב אצלנו היום, ולא תאמין לדברי האומרים כי עזרא הסופר והסופרים הבאים אחריו תקנו המעוות כי לא היה שם מעוות. ולא לדברי האומרים שהם דברים סתומים והקרי הוא פירוש שפירשו חכמים, אל תשמע לכל הסברות האלו אלא תמים תהיה עם ה' אלקיך ותאמין למה שאמרו רז"ל כי הכל הל"מ וקרי וכתיב ולא קרי... וקריין ולא כתיבן וכתיבן ולא קריין כולהו הל"מ. (שו"ת הרדב"ז ח"ג, אלף כ (תקצד))

ובפירוש שיר השירים המיוחס לר' עזריאל ריקאנטי כתב:

וממה שאת(ה) צריך לדעת כי התורה הברורה כולה אמורה מפי הגבורה ואין בה אות ונקודה שלא לצורך, כי כולה בנין אלקי חצוב בשמו של הקב"ה... ולכך היה הצורך לספור האותיות ולספור התיבות וחסרות ויתירות וכתיב ולא

קרי וקרי ולא כתיב סתום ופתוח ואותיות גדולות וקטנות, זה יהיה נטוע בלבך וחקוק בקרבך, והשמר על נפשך אל תפן אל און לאמר עזרא הסופר הוסיף מה מליבו בהעתיקו... כי זו כפירה גמורה ועל זה אמרו חז"ל בפרק חלק' כי דבר ה' בזה - זה האומר אין תורה מן השמים'. (מובא בהקדמת המנחת שי²¹)

שיטה יחודית היא שיטתו של הנצי"ב. הנצי"ב מסביר קושי בדברי המדרש שמביא בעל השאלות והוא: איך יכול להיות שבלעם הוכיח למלכי אומות העולם בשעת מתן תורה שלא יהיה עוד מבול ע"י פסוק מישעיה שעוד לא נכתב בזמנו:

ואל תתמה דהאי קרא אשר נשבעתי וגו' ישעיה אמרה, דכיוצא בזה איתא בבבא בתרא דף כ"א גבי יואב א"ל דכתיב "ארור עושה מלאכת ה'" כו' וירמיה אמרה וכתב הרמ"ה שם בזה הלשון "ואע"ג דהני קראי ירמיה אמרינהו לבתר כמה דורות כולהו גמרא גמירי להו" כו', וכך כתבו התוספות (ב)גיטין דף ס"ח ד"ה 'וכתיב' "אע"פ שזה הפסוק לא נכתב עדיין היו יודעין" כו', והנביאים הביאו הפסוקים המקובלים בהמשך דבריהם עפ"י רוח הקודש... והכי איתא במדרש תהילים, דאחיתופל מצא לדוד לומד בפני עצמו אמר לו כתיב חרב אל הבדים ונאלו חרב לת"ח שלומדים בד בבד כו' הרי ידוע היה אותו מקרא בימי אחיתופל ועל אותה הכוונה שאמר אחיתופל ובא ירמיה הנביא וטפלה בספרו לענין אחר ברוח הקודש... ונראה דמזה הגיע כמה קרי וכתוב בנביאים וכתובים, באשר היה מקובל מכבר בזה הנוסח וכשהגיע לכתבו לפי הענין נדרש לעשות איזה שנוי במקרא זה, ובא הנוסח הישן בכתוב, ושניהם עומדים להדרש, באשר כי בשני העיתים נאמר ברוח הקודש. (העמק שאלה על שאלות דרב אחאי גאון, ברכה שאילתא קסו, ה עמ' רפו בהוצאת מוסד הרב קוק)

הנצי"ב אומנם מתייחס בפירושו רק לחלק מהקרי וכתוב שכן הוא לא מדבר על אלו שבתורה, אך לדעתו כאשר בא הנביא או כותב ספרו להעלות על הכתב את הנבואה היה עליו להתחשב בפסוקים ובנבואות שעברו במסורת מזמן מסוים בעבר וכנראה שהיו מפורסמות בעם ואולי היו עד אז בגדר נבואות שלא נצרכו לדורות ולכן לא נכתבו.

21 עיין בתורה שלמה לרב מ. כשר פרשת משפטים, כרך יט עמ' 375 שעוסק בשאלת זיהויו של מקור זה.

ו. שיטות הביניים

שיטות הביניים, הן השיטות שאפשר למקמן בין השיטות ההטכניות - הסטוריות לבין השיטות הפנימיות, שכן בניגוד לשיטות הטכניות - הסטוריות, לפי שיטות אלו הקרי והכתיב שניהם ניתנו בסיני, אך גם אין להם קשר לסודות התורה כפי שמסבירות השיטות הפנימיות.

ר' יעקב צבי מקלנבורג בעל הכתב והקבלה נותן לדבר טעם לשוני:

דע שהענין ברוב קרי וכתב שבמקרא להורות שיש כאן הרכבה, אם משני שמות כמו "כהקיר (כתיב: בור קרי): ביר מימיה" (ירמיה ו, ז) שהוא מורכב מן בור ובאר... ויש גם כן הרכבה משני גופים... או הרכבה מיחיד ורכים... או הרכבה משני זמנים... ויש הרכבה משני בנינים... ונמצאו הרכבות כאלה במלות שלמות שאין בהם קרי וכתב... (הכתב והקבלה ויקרא כה, ל)

כלומר הדבר משמש ליצירת מסר מילולי כפול, ובמקום לכתוב שתי מילים בעלות דמיון חזותי הן נכתבות כקרי וכתב.

המלבי"ם מסביר שהקרי והכתיב משמשים ליצירת מסר רעיוני כפול. בהמשך לדבריו שהובאו לעיל כנגד שיטת האברבנאל הוא כותב:

ואנכי דעתי רחוקה מדעתו בענין סיבת הקרי והכתיב הבא בספרים, כי כבר בארתי במקום אחר²² באורך שהיה דרך חז"ל לדרוש כל מקום שבא שם קרי וכתב, ושלדעתם בא תמיד הקרי כפי הפשט והכתיב כפי הדרוש, שכן תמצא תמיד שדרושי חז"ל בנויים על הכתיב, לא על הקרי, וא"כ הספר שבא בו הקרי והכתיב בריבוי, רבו בו ענינים צפונים אשר נמסרו לדרוש, והוא המופת כי היה פי שנים ברוח הנביא הזה ושדיבר תמיד דבור בעל שתי פנים²³ וזה מעיד על גודל חכמת הנביא ועומק דבריו, לא על חסרונם ועותתם. (הקדמת המלבי"ם לפירוש ירמיה)

22 עיין אילת השחר ס' רמז, התורה והמצוה על ויקרא טז ס' נב, שם כג ס' קנט, שם כה ס' נח.

23 דבר זה אפשר לראות בבירור במקומות שבהם יש שינוי עיקבי בין הקרי לכתב במספר מילים, כמו שינוי מילים מיחיד לרבים או מגוף שני לראשון. עיין למשל: יהושע יח, יב - יט. ירמיה ב, כז - ג, ד. יחזקאל טז, יג - נג. דניאל ז, ד - כד.

ובספר הכרמל כתב: "בכל מקום שיש קרי וכתוב דרש(ו) חז"ל שניהם... ובכל מקום הקרי הוא כפי הדקדוק והוא עיקר כפי הפשוט, והכתוב שהוא משונה בא תמיד לצורך הדרוש שנדרש תמיד" (ספר הכרמל, ערך 'קרי וכתוב').

ר' שמואל ארקוולטי²⁴ בספרו ערוגת הבושם אף הוא כתב:

... גם הקרי וכתוב מוכח שהוא הלכה למשה מסיני: "א"ר יצחק קריין ולא כתבן וכתבן ולא קריין הלכה למשה מסיני..." ועל דרך זה המקובל מסיני כתבו הנביאים קריין ולא כתבן וכתבן ולא קריין להוסיף לקח על פשט הכתוב... ואין לתמוה א"כ אם גם בספר עזרא נמצא קרי וכתוב כי גם הוא הלך בדרך הנביא להעשיר אמריו בלימודים מתחלפים. (ערוגת הבושם פרק כו)

ז. השיטות הפנימיות

ישנם רבים שמשייכים את הקרי, ובעיקר את הכתיב לסתרי תורה.

תחילת הדבר, הוא כנראה בתקופת הגאונים כמובא באוצר הגאונים: "ולא פירש מר רב האי קריין ולא כתבן וכתבתן ולא קריין" כלומר לא ידעו מה הסביר רב האי גאון על הקרי והכתיב והכותב פירשם מעצמו, ואז לאחר שמוסכרות כל הדוגמאות שהובאו בגמרא ובמסורה נאמר לסיכום: "וזה הוא פירוש סתרי המקרא בחסר ויתיר, ונכתב דבר ונקרא אחר, ונכתב ולא נקרא, ונקרא ולא נכתב"²⁵. (אוצה"ג, חלק התשובות על נדרים לז ע"ב עמ' 37-40 בהוצאת מ.ב. לויין)

וכתב ר' אברהם בן הרמב"ם:

מה ענין 'עפולים' והקרי 'טחורים' וכיוצא בהם? ואותיות שצורתן משונות, והתלויות, והנקודות, ורב וזעיר, ומה שנקרא ואינו נכתב, היש לזה טעם או לא? אלו הם הדברים שנמסרו לנו בקבלה וסודותיהם סתומים ממנו ואין אנו יודעים טעמיהם לפי אמיתתם. (שו"ת ר' אברהם בן הרמב"ם, סימן טז)

24 אולי מתלמידי הרמ"ע מפאנו כמו שכותב שם בדף פג ע"א "ועל טוב יזכר שם החסיד כמהר"ר מ"ע מפאנו נרו' אשר מפיו שמעתי" וכו', הספר נדפס באמשטרדם בשנת ה' תצ.

25 אחרי הגאונים, האריך הרמב"ן לבאר ב'מאמר על פנימיות התורה' את חשיבותה של כל אות ומילה וחשיבותם של השינויים שבמקרא - עיין כתבי רמב"ן בהוצאת מוסד הרב קוק ח"ב עמ' תסז.

ור' מנחם ריקאנטי כתב (הריקאנטי עה"ת, פרשת לך לך דף כג):

כל אותיות התורה בצורותיהן ובחיבורן ובפירודן, ובאותיות עקומות ועקושות, חסרות ויתירות, קטנות וגדולות, כתרי האותיות, סתומות ופתוחות וסדורן הן סדרי עשר ספירות. ולכך היה הצורך לספור האותיות והתיבות, וכתיב ולא קרי, קרי ולא כתיב. כי כולה בנין אלקי חצובה²⁶ בשמו של הקב"ה, וע"כ ספר תורה שחסר אות אחת או הותיר אות אחת פסול, לפי שאין זו צורת העשר ספירות מאחר ששינה מאותה הצורה. (מובא בהקדמת המנחת שי)

ור' שלמה ידידיה מנורצ'י בעל המנחת שי כתב:

גם הוספתי להביא בזה החיבור רבים ממדרשי רבותינו בטעם המלא והחסר והקרי והכתיב כי הם משלמות התורה ומהרמזים הצפונים באותיותיה והיו למאורות, לפקוח עינים עוורות. (הקדמת המנחת שי)

והגר"א כתב (בביאורו למשלי יז, יט):

בכל מקום הקרי הוא הנגלה והכתיב הוא נסתר אך במקומות מועטים הוא להיפך.²⁷

המהר"ל מבאר בהרחבה מדוע הדברים שייכים לסתרי תורה:

דע כי הכתיב הוא מצד הספר כי לא שייך כתיבה רק בספר, וכל ספר קדוש הוא ספר של חכמה. אבל הקרי אינו נחשב ספר רק שקורין בני אדם בפה הענין אשר נכתב בספר, ולכך אף אם לפעמים נכתב בכתיבה לשון אחר - בשביל שבא לרמוז שום חכמה או דבר עמוק דבר זה שייך בכתיבה שהספר הוא ספר חכמה וכאשר יתבונן בספר ימצא החכמה, אבל כאשר בא לקרות בספר בלבד ראוי שיהיה נקרא בלשון יותר מובן כי היה רחוק אותו לשון מן קריאת בני אדם. (תפארת ישראל פרק סו)

26 עיין אור החיים במדבר ז, א.

27 עיין במשך חכמה האזינו ד"ה בהפטרה.

האותיות הכתובות הן כל אחת לעצמה, וכאשר הן מצטרפות למילים הן קרובות ושייכות יותר לכותב, לנותן התורה, והחיבור של האותיות והמילים ע"י הקריאה בפה היא שייכת וקרובה יותר אל הקורא, מקבל התורה. ולכן הכתיב שייך לספר שהוא רישומו הנגלה של הקב"ה במציאות, וסודות התורה רמוזים דווקא בכתב התורה מפני שככל סוד אחר, בעל הסוד שומר את הסוד אצלו ורק אלו שמתקרבים אליו זוכים שהוא יחשוף בפניהם את סודו ("סוד ה' ליראיו"). לכן רק ע"י העיון וההתבוננות בספר כמו שהוא ולא כפי שאנו קוראים אותו, מוצאים את החכמה הטמונה בו.²⁸

אולם הקרי הוא דרך הקריאה הפשוטה כפי שהיא מתאימה למדרגתו המצומצמת של האדם המקבל²⁹ והוא נועד לכך שגם האדם הפשוט ביותר יבין, כמו שממשיך ואומר "לפעמים צריך להוסיף בקרי עד שהוא מובן, כי הקרי צריך שיהא יותר מובן ובכתיב אין צריך".

וזו גם הסיבה לתדירות המשתנה של הקרי והכתיב

כי כאשר הכתיב מדבר הענין כאשר מדבר איש לרעהו כמו שהוא הענין הזה של רות, שהיתה נעמי מדברת עמה ענין שלה, אז הקרי מחולק מן הכתיב של ספר רוח הקודש. ובשביל כך תמצא בהם יותר קרי וכתיב מבתורה מפני כי לשון תורה לחוד, ולשון התורה קרוב אל הכתיב. ולפיכך לא תמצא בתורה הרבה קרי וכתיב. וגם בנביאים יש חילוק כמו שאמרנו, כי הקרי והכתיב הוא

28 בתחילת המאמר הבחנו בין הראיה (כתיב) לשמיעה (קרי). עד כה ראינו שיש יתרון לכתיב בתור דבר שכמוסים בו רזי תורה, כלומר הראיה יותר עליונה מהשמיעה (עיין כחרי ד, ו), אולם גם לשמיעה יש יתרונות מסויימים על הראיה ולפיהם אולי גם לקרי יש יתרונות על הכתיב: "תורה שבכתב אי אתה רשאי לאומרה על פה, לפי שהקריאה בכתב מצטיירים סודותיה בצורת אותיותיה ואם קורא אותה על פה תפחת מעלתה זו. והתורה שבעל פה אי אתה רשאי לאומרה בכתב, להיותה גנוזה בנפשותיהן של צדיקים כי זו היא קדושתן ומעלתן ואם אומרים אותה בכתב תפחת מעלת הנפשות, כי הדבר הנכתב לא ישאר ציורו בנפש כדבר שלא נכתב שיתקיים ציורו לעולם בנתינת לב עליו שלא ישכח ושלא ימצא במה ילמדונו עוד כיון שלא נכתב" (המבי"ט, תחילת ההקדמה לקרית ספר על הרמב"ם). השמיעה לא רק גורמת הכרח לזכור את הדברים אלא היא גם מפגישה את האדם עם רבדים נוספים שהם מעבר לדברים שהוא רואה, כגון טוֹן הדיבור (הבא לידי ביטוי בטעמים), ולכן הקרי בצורתו המקורית אינו נכתב כמו תורה שבע"פ (כמו שראינו לעיל במסורת המסורת שעזרא כתב הקרי שעד אז נמסר בע"פ). ניתן לומר שיש קרי וכתיב כאשר יש סתירה וניגוד בין המסר המועבר בראיה לזה המועבר בשמיעה, ולכן צריך להפריד את השמיעה מהראיה בניגוד לשאר התורה שהן באות ביחד.

29 ואולי לכן הביטוי השגור בפינו הוא 'קרי וכתיב' ולא 'כתיב וקרי', מפני שהאדם נוטה להתייחס בתחילה אל מה ששייך ומובן לו.

לפי הענין שמדבר ממנו הנביא. שכאשר הכתוב מדבר כמו שמדבר איש לרעהו, אז יש יותר קרי וכתוב כמו שאמרנו. (שם)

כמות הקרי וכתוב משתנה בהתאם לרמת הענין. ישנו הרובד האלוקי העליון של כתב התורה, המסר המובע באותו ענין, והוא תמיד ישאר ברמתו העליונה, ולכן ככל שרמת הנושא שבו הכתובים עוסקים יורדת מתרבים הקרי והכתוב מכיוון שאז גדל הפער ויש צורך לחילוק. כאשר למשל, מובא דו-שיח בין אנשים הרמה הנושאית יורדת ולכן הפער הקדושת-חכמתי שבין המסר האלוקי לדו-שיח האנושי גדול מאוד, ולכן יש צורך לנתק בתדירות גבוהה בין הרובד האנושי שמבוטא בקרי לבין הרובד האלוקי שמבוטא בכתוב. בתורה שהיא בקדושה יותר עליונה מהנ"ך - "לשון תורה לחוד", הפער בין הרבדים מצומצם כי הרובד האנושי מתעלה כלפי הרובד האלוקי.

אמנם הדבר לכאורה הפוך, שכן ככל שהקדושה גדולה יותר צריך להיות פער גדול יותר, אך האמת היא שיכולת הביטוי הנבואית במדרגותיה הנמוכות יותר ממדרגת נבואתו של משה רבנו, היא הגורמת לגדילת הפער בין הרבדים. ירידת הרמה הנבואית מצריכה להוריד את הדברים עד לרמת הבנתו של הנביא, ועם זה ישנו הצורך להשאיר את הדברים בצורתם המקורית, ולכן ככל שרמת הנבואה יורדת כפי שהיא מתבטאת בשלושת חלקי התנ"ך השונים, ישנם יותר חילוקים בין שתי המגמות בצורת ביטוי הנבואית.

צריך לשים לב שע"פ המלבי"ם ור' שמואל ארקוולטי שדבריהם הובאו לעיל, הרי שזהו שבח לנביא שהעשיר את דבריו במסרים כפולים, אולם לפי המהר"ל, הרי שהדבר מעיד על רמה נבואית או נושא מדובר נמוך יותר.

דברים דומים לדברי המהר"ל כתב ר' שניאור זלמן מלאדי:

בכל דיבור ודיבור שיצא מפי הקב"ה לנביאים הכתובים בתנ"ך, הן דברי תוכחה והן סיפורי מעשיות, מלוכש בתוכם בחינת חכמת אלקות שלמעלה מהשכל וההבנה, כנראה בחוש מענין הקרי והכתוב. כי הקרי הוא לפי ההבנה הנגלית לנו והכתוב הוא למעלה מהשכל וההבנה, שתיבה זו ככתיבתה אין לה לבוש בכחינת ההבנה, ובקריאתה בפה יש לה לבוש. וכן הענין באותיות גדולות שבתנ"ך שהן מעלמא עילאה ומאירות משם בלי לבוש כשאר האותיות. (אגרת הקודש קכח ע"א)

בדומה לכל הארה אלוקית במציאות הגשמית ישנו צורך בלבוש גשמי, 'כלי', שיכיל בתוכו את ההארה - כך גם החכמה האלוקית המתגלה בתורה צריכה לבוש. אלא שישנם ענינים שמפני מעלתם הנשגבה א"א להלבישם ברמת ההבנה האנושית ולכן הם רק נכתבים אך אינן אנו מבינים אותם, דברים אלו נראים לנו בלא לבוש דרך הכתיב, אך מבחינת הקריאה שלהם בפה יש להם לבוש וזהו הקרי. וכך כתב גם במקום אחר:

... וזהו ענין הקרי וכתוב כי הקרי שקורין זהו הגלוי בקול ודיבור, והכתיב הוא אע"פ שאינו בגלוי מ"מ ישנו בו בכח עכ"פ. (תורה אור על מגילת אסתר, צח עמ' א. ועיין שם בהוספות קכא עמ' ד)

ישנה מחלוקת תנאים ידועה האם יש אם למקרא או אם למסורת. כלומר האם הבנת דברי התורה ודרישתם להלכה, היא לפי צורת הכתיבה של המילים או לפי צורת קריאתן. וכך כותב ר' ישועה הלוי בעל ה'הליכות עולם' (מובא בשו"ת באר עשק ס' נט) "דין יש אם למקרא ולמסורת, פירוש 'אם למקרא' שעושין עיקר ואם מהקריאה לדרוש כפי דברי הקרוי. ויש אם למסורת', פירוש לדרוש ע"פ הכתב". ר' עקיבא ור' שמעון סוברים יש אם למקרא ור' יהודה ורבנן (שבסוכה ו ע"ב) סוברים יש אם למסורת. התוספות מסבירים ש"כולהו מודו דדרשינן מקרא ומסורת, דלא על חנינם נכתב כן, אלא במילתא דמיכחשי אהדדי פליגי" (סוכה ו ע"ב ד"ה ורבי).

ר' משה שבתאי באר מקשר את המחלוקת לענייננו:

כבר ידוע מה שאמרו רבותינו (ר"ה יא ע"א) "כל מעשה בראשית לדעתן נבראו לקומותן נבראו לצביונן נבראו" רמזו בזה גם על התורה שתחילתה בראשית נדרשת בשבע מאות פנים כולם נעלמים בה. כי מלבד פשט של דברי תורה שלא יופשט, יתעלמו בדבריה תוכיות ותוכיות לתוכיות, מעין הנקודות שהם נשמה לאותיות והטעמים (ש)הם כתר האותיות כי כמה פנים לפנים הנוראים וכמה אחורים לאחורים שאינם נראים³⁰. וכמו שגוף האדם הנראה לעין יש נשמת חיים גנוזה בתוכו ופנים לפנים בה כאמור. ובראותינו הגוף מתראים בה כלם יחד ואע"פ שאינן נראין לעין. כזה וכזה לגופי אותיות התורה כי מלבד הנראה יש בתוכן פנים שאינן נראים נקודות וטעמים ורמזים. ושיחתן של חכמים הצריכה תלמוד הורה לנו את כל אלה. כי לא אמרו 'יש אב למקרא' ו'יש אב למסורת' כמו שאמרו במקומות אחרים 'בנין אב'. אלא יש

30 מעניין לציין שביטוי זה ('כמה... נראים') לקוח משירו של ריה"ל "אלקים אל מי אמשילך" ע' ריה"ל, שירים נבחרים ערוכים ומבוארים בידי ח. שירמן, הוצאת שוקן י-ם ות"א תשל"ה עמ' 28.

אם, להורות על העצמים בבטן המלאה הם הפנים שאינם נראים ובקרב התיבה הם יושבים...³¹ ומקומות שראתה עינו חכמתו שהיו צריכים יותר מקרא סופרים ועיטור סופרים וקריין ולא כתיבן וכו' הראה לנו את הנשמע מלבד הנקודות והטעמים וקוצי אותיות הנדרשים בכל התורה כולה ואם שמש ת"ח יהי בפ"ך כדבש למתוק. (שו"ת באר עשק סימן נט³²)

כאשר אנו מסתכלים על אדם העומד לפנינו אנו רואים את גופו בלבד ולא רואים את נפשו ונשמתו או למשל את מחשבותיו אך באמת הן כן נמצאות לפנינו רק שאין העין הגשמית יכולה להבחין בהן, כך גם כאשר אנו מביטים בתורה אנו רואים רק את גופי התורה ולא את נשמתה וכ"ש שלא את נשמת הנשמה של התורה שהם הסודות הצפונים בה (עיין תפארת ישראל פרק יג). אולם כאשר אנו מביטים בגוף התורה ניצבת לפנינו גם פנימיותה אך היא נסתרת ממנו. האותיות שהן הגוף הן קבועות, אך ההבנה שלנו משתנית ע"פ הניקוד והטעמים (כגון שני סוגי טעמים בעשרת הדברות), וגם בתוך הגוף ישנן נקודות ציון, רמזים הנשלחים אלינו מאותה הפנימיות הנסתרת ע"י הצורות החריגות של כתב התורה, כגון הקרי והכתיב. ע"י דברים אלו הקב"ה "הראה לנו את הנשמע" כלומר את התוך, את המסר האמיתי המוצפן בכתובים שהוא מעל המסר המתגלה בעינים האנושיות.

נוסף על כך כשם שבבטנה של אישה הרה ישנה היוצרות והתפתחות חדשה שאין אנו רואים אותה, כך גם בתורה. לדבר זה רמזו חז"ל כשהשתמשו בביטוי "אם" דווקא³³.

עד עכשיו ראינו בצורות שונות שהכתיב שייך לסתרי התורה, ננסה עתה לבחון את תפקידו בתוך עולם הנסתר.

ככיוון קצת שונה מסביר את הדברים ר' פנחס מקאריץ (בעל ה'מדרש פנחס') כמובא ב'בני יששכר':

קרי וכתב הוא דבר ממוצע בין תורה שבכתב לתורה שבע"פ³⁴, כידוע בכל המדרגות יש דבר ממוצע בין דומם לצומח בין צומח לחי בין חי למדבר (הכל

31 כאן חסרה מילה או שנים שאינן ברורות בנדפס.

32 ר' משה שבתאי ב"ר מנחם מנדל חיים באר הוא תלמידם של ר' יצחק מפאנו (חתן הרמ"ע מפאנו) ור' אהרן ברכיה ממודינא בעל ה'מעבר יבק'. הספר נדפס בוונציה ה' תל"ד.

33 עיין שו"ת הרי"ף סימן א. רבנו בחיי דברים לג, ח.

להודיע האחדות אל אחד בראן וכו') כן בתורה יש דבר ממוצע בין תורה שבכתב לתורה שבע"פ והוא קרי וכתוב ונ"ל שהוא בבחינת יסוד צדיק "כ"י כ"ל (בגימטריא יסוד) בשמים ובארץ"³⁵ מתרגמינן "דאחיד בשמיא וארעא" והשם הטוב יכפר. (בני יששכר, מאמרי חודש סיון מאמר ו מדות התורה, ב)

הקרי והכתוב בפנימיותם מחברים בין התורה שבכתב שאותה מייצג הכתיב לבין התורה שבע"פ שאותה מייצג הקרי. ענין זה יתבהר ע"י הדברים הבאים:

ויאמר ה' אל משה כתב לך את הדברים האלה כי על פי הדברים האלה כרתית אתך ברית ואת ישראל (שמות לד, כז). יש להתבונן מהו 'כתב לך', וכי למשה לבדו נכתבה התורה? וגם הנתנית טעם 'כי על פי' וכו' וסיים 'ואת ישראל', ומתחילה בכתיבה רק לו לבדו. והנראה, כל תורה שבע"פ אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש, רמוזה הכל בתורה שבכתב³⁶ ע"י חסרות ויתירות, והתגין והעקומות, ולפופות וכתרים, וקרי וכתוב, וגימטריאות וחשבונות, וראשי תיבות וסופי תיבות, וכיוצא הכל כנודע. והנה למשה נגלה אפילו מה שתלמיד ותיק עתיד לחדש כמו שאמרו רז"ל (ירושלמי פאה ב, ד), ונגלה לו רמיזתם בתורה היכן הוא, אבל משה לא לימד כל זה לישראל, רק התורה בכללה ועיקרי הדינים וההלכות, אבל הרמיזות מדקדוקי המצוה היכן הם נלמדים מהתורה, זה לא לימד להם כי זה שייך לשורשי הנשמות שבכל דור, שכל אחד יוציא מן הכח אל הפועל. (אגרא דכלה רטז ע"ב)

החיבור בין שתי התורות ע"י הקרי וכתוב מתבטא בכך שהתורה שבע"פ רמוזה בתורה שבכתב בקרי וכתוב ובדברים המשותפים להם בתכונתם.

34 בהערות 'דבש דיבורים' על ה'דבש לפי' לחיד"א, מערכת ק הערה קב כתב "וע"פ זה אמרתי דלכן יש במגילת רות הרבה קרי וכתוב, דמגילה זו היא ליחס את דוד המלך ע"ה והוא היה שורש תורה שבע"פ". כלומר ליחס את דוד (מלכות), את שורש תושבע"פ לתושב"כ (יעקב - תפארת) - להראות איפה הבע"פ מופיע בכתב.

35 מידות התפארת (תושב"כ) שקשורה לשמים, ומלכות (תושבע"פ) שהיא בארץ מחוברות ע"י מידת היסוד (קרי וכתוב) שהיא מידתו של יוסף הצדיק.

36 עיין ספרא בחוקותי פרשתא ב ח, יג. ובדיוק הראי"ה קוק באגרות ראי"ה ע"ב עמ' רצד. אור החיים ויקרא יג, לו. מי השילוח על ב"ב יב ע"ב (ח"א עמ' רסו בהוצאת מישור, בני ברק תשנ"ה). ליקוטי מי השילוח על משלי ט, יב (ח"ב עמ' רס, שם). עץ החיים, תורה, ג. - נדפס בנפש החיים בהוצאת הרב י. ד. רובין בני ברק תשמ"ט עמ' תיז.

ח. השורש העליון

לכל דבר גשמי ישנו שורש רוחני שהוא מקור חיותו, והדבר הגשמי הוא ההתגשמות וההתעבות החומרית של אותה הרוחניות, בסוד "אין לך כל עשב מלמטה שאין לו מזל ושורט מלמעלה שמכה אותו ואומר לו גדל"³⁷. אמנם אנו עוסקים בענינים רוחניים, אך כך גם הדבר בענינים אלו. שורש הקרי וכתוב נעוץ כמובן בשמותיו של הקב"ה, 'השם הנכתב ואינו נקרא' - שם הויה, לעומת 'השם הנכתב והנקרא' - שם אדנות³⁸.

חידוש זה נמצא בדברי ר' מנחם עזריה מפאנו³⁹:

טעם הקרי וכתוב הוא, כי התורה נדרשת בשתי ישיבות - מתיבתא עילאה ותתאה. והנה בישיבה העליונה אין שטן ואין פגע והשם נקרא כן שם כמו שהוא נכתב, וכך לשאר התיבות אין צריך לשנות בהן לאהדורי מלתא לנרתקא כדברי רב ייבא סבא... אמנם בישיבה של מטה סביב רשעים יתהלכון (תהילים יב, ט), וצריך למסור בה רזי תורה בלחשיה ושיהיה פשט הדברים קרוב למושכל המסוד לרבים... ('כנפי יונה' הוצאת מכון בני יששכר ירושלים תשנ"ח, ח"ב סימן קלו. הוצאה ישנה דף סב ע"ד)

בישיבה העליונה שבה יש טוב מוחלט הדברים קיימים כמו שהם, אך בישיבה התחתונה שבה יש רע, צריך להלביש את האורות הגדולים ולעוטפם בנרתיקים ע"מ שנוכל להביט בהם ולהבינם. לכן סתרי התורה אינם יכולים להתגלות לנו בצורתם המקורית אלא הם צריכים להשתנות כדי שהרבים יבינו את התורה, ורק מי שהתעלה והכין את עצמו יוכל לקלוט את אותם הרזים.

על דברים אלו כותב ה'בני יששכר':

ולדעתי הוא הנרמז בתורה "ויבא יעקב שלם" דרשו בו חז"ל (שבת לג ע"ב) "שלם בתורתו" כי יעקב שלם היינו במילואו כזה: יוד עין קוף בית בגימטריא קרי וכתוב ובמהרה בימינו "ופדויי י"י ישוכון ובאו וכו' ושמחת עולם על

37 עיין ב'מתן תורה' לרבי יהודה הלוי אשלג (הוצאת אור הגנוז, ירושלים תשנ"ה) עמ' סו-ז, שהביא מאמר זה מבראשית רבה י, ו והשמטות הזהר, בראשית, א (רנא ע"א) והגירסא שם שונה קצת.

38 רמז נאה לכך אפשר למצוא במספר הקרי וכתוב. האברבנאל (שם עמ' ש) ור' אליהו בחור (שם ח ע"ב) כותבים שיש בתורה 65 מילים שהן קרי וכתוב - ומספר זה עולה כמנין שם אדנות.

39 דבריו מופיעים גם ב'בני יששכר' (שם) וב'דבש לפי' (שם) בשם גורי האר"י ואולי גם הוא קיבלם מגורי האר"י, שכן הוא למד מר' ישראל סרוק שהיה מגורי האר"י.

ראשם" היינו קר"י וכתוב בגימטריא 'שמחת' כי ישיגו התורה גם ממתכתא עילאה. (בני יששכר שם)

יעקב שהוא מרכבה לתפארת שהיא התורה - 'שלם', כלומר הוא השיג גם את הסודות הצפונים בקרי וכתוב ולכן תורתו היתה שלמה כמו במתכתא עילאה.

שלמות נוספת הקיימת במתכתא עילאה אנו מוצאים בדברי בעל סדר הדורות:

בישיבה של מעלה הולכין אחר הכתיב ושם אין רק שישים ריבוא אותיות לתורה, אבל בישיבה של מטה הולכין אחר הקרי והוא יותר משישים ריבוא. במתכתא עילאה שהיא בינה אמרינן אם למסורת ובמתכתא תתאה שהיא מלכות אמרינן אם למקרא. בישיבת הקב"ה הכל אם למסורת וכישיבת מט"ט הכל אם למקרא. (ערכי הכינויים לז' ע"א, מובא בשער המסרה על ספר בראשית, עמ' 6)

בישיבה של מעלה התורה קיימת בצורתה המקורית והשלמה, במקורות זו יש לתורה בדיוק שישים ריבוא אותיות, מספר המבטא שלמות עליונה (עיין גבורות ה' פרק ג). שם מספר האותיות הוא קצוב וסופי ללא שינוי מצד שלמות התורה המבוטאת בכתיב. לעומת זאת בהופעת התורה בעולם, כשהיא יורדת מדרגת הכתיבה המקורית לדרגת הקריאה האנושית התלויה במקבלים, הופכת התורה להיות אינסופית עם יותר משישים ריבוא אותיות כשלכל מקבל יש אות אחת בתורה. לפיכך הקרי הוא דבר משתנה לפי המקבלים, ואולי כך גם נסביר את היחס הכמותי המשתנה של הקרי והכתיב בין הספרים השונים - שהדבר תלוי בירידת הדורות.

ט. לעתיד לבא

ראינו בבני יששכר מוסיף שלעתיד לבא נשיג מישיבה של מעלה ואז יתאחדו הקרי וכתוב, ביאור לדבריו נמצא במדרש:

"והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". אטו האידנא לאו אחד הוא? א"ר אחא ב"ר חנינא א"ר יוסי א"ר יוחנן לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הזה על שמועות רעות אומר 'ברוך דיין האמת' ועל שמועות טובות אומר 'ברוך הטוב והמטיב', לעולם הבא כלו 'הטוב והמטיב'. "ושמו אחד" אטו עד האידנא לאו אחד הוא? א"ר נחמן לא כעולם הזה העולם הבא, העולם הזה נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת ולעולם הבא

כלו אחד. רבא סבר למדרשיה בפרקא אמר ליה ההוא סבא לעלם כתיב. רבי אבינא רמי: כתיב "זה שמי" וכתיב "וזה זכרי", א"ל⁴⁰ הקב"ה לא כשאני נכתב אני נקרא, נכתב ביו"ד ה"א ונקרא באל"ף דל"ת, בעולם הזה שעבודת אלילים מצויה אמרו "ה' הוא האלקים" אבל לעולם הבא כשימלוך הקב"ה עלינו אומר "והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד". (ילקוט שמעוני זכריה יד, רמז תקפה)

בעולם הזה שישנה עבודת אלילים המטילה ספק באלוהותו והשגחתו של הקב"ה על העולם, צריך לפרסם שה' הוא האלקים האמיתי והוא בורא העולם ומנהיגו. לכן ההופעה של שם הקב"ה צריכה להיות מצומצמת, שמו נעלם ורק זכרו גלוי - "שם אדנות הוא לפי התיאור שבא אחרי ההעלם"⁴¹ - ואף כזו שנלחמת באחרים בעזרת מידת הדין (- בפסוק - "ה' הוא האלקים"), במצב זה הרחמים מופיעים בלבוש של דין. אך בעולם הבא ימלוך הקב"ה לבדו בעולם, ולכן הוא ושמו יהיו אחד וממילא שמו יקרא כמו שהוא נכתב, ומידת ההרחמים תופיעה בשלמותה.

טבעם של ענינים רזיים ועתידיים להיות נסתרים מעינינו ולכן עלינו לשאול, מדוע חושפת אותם התורה בפנינו ולא מסתירה אותם, כמו שאר רזי התורה הצפונים בכל מילה ומילה, האם ניתן לומר שיש למילים אלו תפקיד מיוחד שאין לאחרות?

דבר אלהינו יקום לעולם, וכל דבר הנמשך מהקדושה האלהית והושפע לתיקון העולם, הוא צריך שיהיו מושגיו כוללים תיקון העולם בהוה, לפי מצב ההוה הנמוך, וכולל ג"כ דברים נעלים שהם רמים הרבה יותר ממצב ההוה. וכפי השלימות האלהית צריך הדבר, שיהיו נסקרים בסקירה אחת אותם המבטים הגבוהים שלצורך העתיד, שהוא נעלה ומתקדש, עם הדברים הנשפלים, שהם בעיקרם נעוצים בחיי שעה של ההוה. וזאת היא עוזה וגבורתה של תורתנו הקדושה, אורייתא סתים וגליא כמא דשמא דקוב"ה סתים וגליא, ובשניהם אין הגילוי מנותק מן הכיסוי כ"א נעוץ בו ומתחבר אליו. (עין איה, שבת ח"א ס' פט עמ' 111)

40 בפסחים נ ע"א ובקידושין עא ע"א כתוב "אמר הקב"ה" ונראה שהגירסא בילקוט"ש היא ט"ס.

41 הרב יעקב משה חרל"פ, הקדמה לבית זבול.

התורה מתאימה לכל זמן ומצב רוחני של היחיד והעם, כיוון שנמצאים בה תכנים ששייכים לתיקון ההוה וגם למציאות העתיד, וזוהי נצחיותה. כדי למנוע בלבול בהבנת התכנים בזמן נתון, הצפינה התורה את התכנים השייכים לעתיד והם מתגלים בכל דור ודור לפי קירבתו לעתיד הסופי. כשם שאדם החי בהוה מסוים אינו יכול להיות אדיש לעתידו, כך גם העתיד אינו יכול להיות 'אדיש' להוה העכשווי. ע"מ שאדם יוכל לתכנן את עתידו, לשאוף להגיע אליו, ואח"כ לפעול להופכו להוה, עליו להכיר מציאות דומה שקיימת בהוה בצורה מוקטנת או שונה כדי שיוכל להחיל על אותה מציאות את דמיונו ולעבדה למציאות המתאימה לו. ניתן לומר שלא רק האדם מחפש בהוה מציאויות עתידיות מוקטנות, אלא גם העתיד שולח אל ההוה קווי אור שיאירו אותו ויעזרו לאדם החי בהוה להתקרב לעתיד ע"י הידיעה למה צריך לשאוף ולאן צריך להגיע. ובלשון קודשו של הראי"ה קוק:

העתיד איננו פוסק מלתבע את תפקידו מן ההוה, וההוה מתמלא ענין כפי ידיעתו שהעתיד נזקק אליו, איננו נעשה בזה רק בטל אל העתיד, כי אם הוא מתמלא ע"י זה בכל צביונו ועצמו, וההכללה בתוך שאיפת העתיד ורום מעמדו מוסיפה לו עדנה וגבורה חיה. (אורות עמ' נז)

כזו היא למשל השבת, שעליה נאמר שהיא "מעין עולם הבא" כלומר צורת החיים התמידית של עולם הבא מתראה אלינו ביום השבת בצורה מוקטנת וזמנית.

כך גם המצב העתידי של עולם הבא שבו "ה' אחד ושמו אחד", שם הויה נקרא כמו שהוא נכתב, והתורה נלמדת כמו שהיא בישיבה העליונה, נרמז לנו דרך החילוק שבין הכתיב לקרי. ע"י קווי אור אלו אנו יכולים לדעת לאיזו רמה של לימוד והבנת התורה אנו צריכים להגיע, בב"א.

י. סוף דבר

ראינו שני כיוונים עיקריים כשאחד מסביר שהקרי והכתיב נובעים מחילופי גירסאות ומשיבושים בספרי התורה בזמן גלות בבל, והשני מסביר שכוונת הקרי והכתיב היא להעביר מסרים כפולים בתוך הפסוק, רמיזות לסתרי תורה ואף שייכות לשלמות רוחנית הקיימת עתה בעולמות העליונים ולמציאות העולם הבא בעולמנו. ניתן לומר ששני כיוונים אלו יסוד מחלוקתם הוא בהבנת הגמרא בנדירים (שהובאה לעיל בפרק ג) - האם ישנה מחלוקת בין רב לר' יצחק וממילא אפשר להכריע כרב (השיטות הטכניות - הסטוריות), או שר' יצחק אינו חולק על רב אלא רק מוסיף עליו (השיטות הפנימיות).

מעתה, עלינו לשים לב כשאנו קוראים ולומדים את דברי אלקינו החיים בספרי התנ"ך השונים, למשמעויות העמוקות הגנוזות במילות הקרי והכתיב ולנסות לקרב את שיכלנו אליהן.

ומילין אילין סתימין וטמירין ולא אתמסרו אלא לקדישי עליונין דרזי דחכמתא

נהירין להו, ואנן בהימנותא דילן ניזיל עד דייתי זימנא דיתפקחון עיננא

לאסתכלא בחכמתא עילאה. יהא רעוא דיהא חולקנא עם אינון

דיזכון למחמי ארחין סתימין דאורייתא קדישתא

ואורחוי דאלהא רבא קדישא ועילאה.

(מנחת שי במדבר כג, ט)

|

—

שפירא חיינוך

